

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

A MAI NYUGAT-SZLOVÁKIA TERÜLETÉNEK ETNIKAI TÉRSZERKEZETÉBEN BEKÖVETKEZETT FŐBB VÁLTOZÁSOK JELLEMZÉSE AZ 1910-ES ÉS AZ 1991-ES ÁLLAPOT ALAPJÁN

SÜMEGHY ZOLTÁN

Bevezetés

Ebben az összefoglalóban egy hosszú távú munka első részeredményeit szeretném bemutatni. A program célja egy olyan földrajzi információs rendszer felépítése és működtetése, amely képes lenne az összes elérhető település-szintű népességföldrajzi adat rögzítésére, tárolására, feldolgozására, elemzésére és megjelenítésére a mai Szlovákia egész területére vonatkozóan. Egy ilyen nagy területet felölelő és széles tematikájú, óriási adatbázist magában foglaló információs rendszer nagymértékben elősegíthetné a térség társadalmának térbeli és időbeli változásainak minden korábbinál pontosabb feltárását és jobb megértését. Egyelőre a rendszer szervezése még csak a kezdetén tart, ám már az eddig elkészült, majd kétezer grafikus elemből felépülő térképi alaphoz (azaz a mai Nyugat-Szlovákia területén található településekhez) is tízezres nagyságrendben kapcsolódnak szöveges információk (azaz az 1910-es magyar népszámlálás anyanyelvi és az 1991-es csehszlovák népszámlálás nemzetiségi adatai). A már létező állománnyal elvégzett munka, illetve számos etnikai térkép megszerkesztése lehetőséget biztosít arra, hogy felvázoljam a kiválasztott mintaterület nemzetiségi térszerkezetében a két időpont között bekövetkezett változások irányát. A feltöltés alatt álló földrajzi információs rendszer kiépítettségének jelenlegi szintje mellett most még valóban csak a fő tendenciák megragadására törekedhetem, így egyelőre nem célom ezek okainak minden részletre kiterjedő feltárása. A térség nemzetiségi folyamatainak történelmi vonatkozásait pedig mások részletesen, a XI. századtól 1980-ig (Kocsis, 1989) már nagy körültekintéssel tárgyalták. Ezért ennek a cikknek néhány alapfogalom ismertetése és az elkészült információs rendszer jellemzőinek összefoglalása mellett a vizsgált terület és időintervallum fontosabb etnikai változásainak bemutatása a legfőbb célja. Sajnos az előadás illusztrálására használt térképek – nagy méretarányuk és komplex grafikai megjelenítésük miatt – ebben az összefoglalóban eredeti állapotukban nem kerülhetnek közlésre, csak e kiadvány lehetőségeihez igazított, átszerkesztett formában.

Térinformatika, térinformatikai (térinformációs) rendszer, földrajzi információs rendszer

Technikai oldalról megközelítve az etnikai földrajzi vizsgálatok egyik legfontosabb módja a kartográfiai kutatási módszer, amelynek során a hangsúly az etnikai (anyanyelvi és nemzetiségi) térképek megszerkesztésére kerül (Kocsis, 1989). Korábban ezeket hagyományos eljárással készítették, de napjainkra a számítástechnika már a kartográfiában is széles körben elterjedt. Olyannyira, hogy ha a hagyományos és a számítógéppel segített térképszerkesztést összehasonlítjuk, akkor azt mondhatjuk, hogy az utóbbi mára uralkodóvá vált, mert számos előnnyel rendelkezik. Például a digitális formátumú grafikus információk tárolása könnyű, a kivetelezés során pedig az igényeknek megfelelően egyszerűen, rugalmasan alakíthatók. A megjelenítés területén is profi eszköztár áll a felhasználók rendelkezésére, legyen szó akár egy néhány vonalból álló térképvázlatról, akár egy bonyolult nemzetiségi térképről. Mára az is világossá vált, hogy a digitális adatállományok további, nem kizárólag kartográfiai felhasználási lehetőséggel is

bírnak. A számítógépes térképészet adatrendszerei azonban komoly elemzéshez nem használhatók fel (Márkus, 1994).

Az adatelemzés lehetősége viszont természetes igénye a földrajz bármely területével, így az etnikai földrajzi kérdésekkel foglalkozó geográfusoknak és kartográfusoknak is. A térinformatikai rendszerek megteremtik a feltételét annak, hogy térbeli és időbeli, mennyiségi és minőségi adatokat gyorsan, gazdaságosan és nagy tömegben lehessen kezelni és feldolgozni. Ez a tény a szakemberek számára új lehetőségeket, a földrajz számára pedig fejlődést hozhat, hiszen a korábbi, nyomtatott adattárak elemzése igen hosszadalmas és általában sokkal költségesebb megoldás volt. Hazánkban az etnikai földrajzi kutatások számára a számítástechnika gyors térhódításának és a térinformatikai alkalmazások előretörésének azért is van különös jelentősége, mert a többévtizedes kényszerű hallgatás utáni általános pezsdüléssel időben egybeesnek, s az amúgy is látványos fejlődést tovább serkentik.

A térinformatika fiatal tudományág, a hozzá kapcsolódó meghatározások némelyike még tisztázásra vár. A fogalmak használata egyelőre nem kiforrott sem a hazai, sem pedig a nemzetközi szakirodalomban (OMFB, 1993). Ezért a rendszer alapjainak bemutatása és az eredmények összefoglalása előtt a félreértések elkerülése végett szükségesnek látom néhány definíció áttekintését.

A térinformatika tehát a térbeli információk elméletével és feldolgozásuk gyakorlati kérdéseivel foglalkozó tudomány. A térinformatikai (térinformációs) rendszer pedig az ezen információkkal kapcsolatos funkciók ellátására szolgáló információs rendszer, melybe beleértjük az információ megszerzését, rögzítését, generálását, tárolását, keresését, feldolgozását, átalakítását, csoportosítását, továbbítását, megjelenítését és megsemmisítését is (Detrekői — Szabó, 1995). A nemzetközi és a hazai irodalomban is gyakran előforduló „hiba”, hogy egymás szinonimájaként használják a térinformatika és a GIS fogalmát. Mi a térinformatika konkrét „termékben” testet öltött megnyilvánulását nevezzük:

- GIS (=Geographical Information System)-nek, azaz földrajzi információs rendszernek, vagy
- LIS (=Land Information System)-nek, azaz földadat információs rendszernek, vagy
- AM (=Automated Mapping)-nek, azaz automatikus térképezésnek, vagy
- FM (=Facility Management)-nek, azaz közműadatkezelésnek (OMFB, 1993).

Az információs rendszer elemei a hardver (hardware), a szoftver (software), az adat (data) és az ember („lifeware”) a maga szaktudásával, aki a rendszert kivitelezzi, illetve felhasználja (Detrekői—Szabó, 1995; Elek, 1995).

A felépített földrajzi információs rendszer alapjai, jellemzői

A rendszer tervezésekor tehát figyelembe kellett venni az előzőekben felsorolt elemek tekintetében meglévő korlátokat. Mivel nem állt rendelkezésre munkaállomás, csakis PC-s (személyi számítógépes) környezetben kezdődhetett el a munka. A lehetséges operációs rendszerek közül (például UNIX, Windows NT stb.) a legkézenfekvőbb a DOS kiválasztása volt, hiszen a PC-ken ez a legelterjedtebb. Térinformatikai szoftver nagyon sokféle létezik, az adott feladat és a körülmények döntenek el, hogy melyiket a legcélszerűbb választani. Több ok (alacsony ára; kis hardverigénye; más rendszerek felé biztosított átjárhatósága; a rajzi és szöveges adatok többféle, felhasználóbarát beviteli, szerkesztési és megjelenítési lehetősége stb.) miatt esett a választás az asztali térképező (desktop mapping) szoftverek kategóriájába tartozó MapInfo-ra. Természetesen az sem volt mellékes szempont, hogy a szakirodalom alapján meggyőződhattunk arról, hogy már több nagy állomány kezelésében is eredményesen használják ezt a programot. Az adat — mint a következő, a rendszer építéséhez nélkülözhetetlen elem — két részből tevődik össze. Egyrészt szükség van grafikai adatokra (térképekre), másrészt attribútumadatokra, melyek olyan aggregált adatok (Mezősi, 1994), amelyeket a társadalomföldrajzban — így az etnikai

kutatásokban is — általában használni szoktak. Mint a későbbiekben majd látni fogjuk, ezen információk beszerzése nem minden esetben zökkenőmentes, olykor szinte lehetetlen. A rendszer negyedik eleme az ember. A rendszerépítői munka során sok nehézséggel kellett megküzdeni, és sikerült számos új tapasztalatra szert tenni mind a tervezés, mind a kivitelezés szakaszában. A földrajzi információs rendszer teljes kiépítése után a felhasználói kör elsősorban — de nem kizárólag — azokból a szakemberekből állhat majd, akik figyelemmel és érdeklődéssel kísérik térségünk társadalmi, nemzetiségi viszonyainak változásait.

Már a bevezetőben is utaltam arra, hogy a teljes kutatási programnak eddig még csak egy nagyon kis része valósult meg, ami tehát jelent egy térbeli, egy időbeli és egy tartalmi korlátot. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy vajon mi indokolja ennek a mintaterületnek, ezeknek az időpontoknak és ennek a tematikának a kiválasztását? Nos Nyugat-Szlovákia mai területe mellett az szól, hogy a magyar népesség számát és arányát tekintve is ez volt a legfontosabb térség az egykori Felvidéken, s nincs ez másképpen napjainkban sem (Kocsis, 1990). Az 1910-es magyar és az 1991-es csehszlovákiai népszámlálás is történelmi fordulópontot megelőző állapotot tükröz, amikor más-más államhatalom keretein belül zajlottak a felmérések. Ez önmagában is komoly befolyást gyakorol a statisztikákban megjelenő anyanyelvi és nemzetiségi arányokra, amelyhez esetünkben természetesen több más, a két időpont között lezajlott esemény (önkéntes elvándorlás, elűldözés, nacionalista földreform, ki- és betelepítés, lakosságcsere, reszlovakizáció, asszimiláció stb.) hatása is járul (Rónai, 1938, 1989; Kocsis, 1989, 1990). A témaválasztást pedig mi sem indokolja jobban, mint az, hogy az etnikai térszerkezetben az elmúlt bő nyolcvan év során bekövetkezett átrendeződés teljeskörű, település-szintű feltárásával és a komplex földrajzi információs rendszerek nyújtotta előnyök maximális kihasználásával még adósak vagyunk.

Ahhoz, hogy a kiválasztott mintaterületen élő nemzetiségek térbeli rendjében 1910 és 1991 között végbement átalakulás ideálisan vizsgálható és kartográfiai úton szemléltethető legyen, két kritériumnak is meg kell felelni. Egyrészt olyan alapadatokra van szükségünk, amelyeket ugyanazon elvek alapján vettek fel a két időpontban, másrészt pedig rendelkezniük kell megegyező tartalmú, vetületű, méretarányú és rajzi pontosságú térképekkel, melyek az ábrázolás alapjául szolgálnak. Mondanom sem kell, hogy a két feltétel közül egyik sem teljesül maradéktalanul. Míg a népszámlálási adatok bizonyos, később részletezendő megfontolások figyelembevételével összevethetők, addig a településhatáros térképeket az 1910. évi, 1:400 000 méretarányú alapról kiindulva teljes egészében önállóan kellett megszerkeszteni. Ez utóbbit az tette lehetővé, hogy a teljesen megváltozott magasabb szintű közigazgatási egységekkel ellentétben a településhatárok jelentős hányada érintetlen maradt az elmúlt évtizedek során, illetve a végbement változások nagyobb része — főleg az egyesülések és a szétválások — viszonylag könnyen nyomon követhetők, ábrázolhatók. Az elkészült településhatáros alapon a megfelelő objektumok összekapcsolásával már gyorsan felépíthetők voltak a középszintű közigazgatási elemek is. Jelenleg tehát az 1910-es rendszer (megye, járás, város, község és külterület rétegekkel, azaz összesen 1129 rajzi objektummal) és az 1991-es rendszer (körzet, járás, város, városrész, község és külterület rétegekkel, vagyis összesen 848 grafikus elemmel) együtt alkot egy összetett rendszert, amelyhez tízezres nagyságrendben kapcsolódnak attribútumadatként a különböző etnikumokra vonatkozó információk. Az egyes elemcsoportokat (településeket, járásokat, megyéket) a célszerűség érdekében nemcsak külön rétegekben kezeljük (Elek, 1995), de külön fájlokban is, ami lehetővé teszi a megjelenítéssel kapcsolatos változatos igények kielégítését.

Eredmények

Az eddig elmondottakból következik, hogy jó összehasonlítási lehetőség csak a települések szintjén kínálkozik. Ez nem okoz különösebb problémát, hiszen úgyis ez az a réteg, amelyik a legrészletesebb elemzést biztosítja. A bemutatásra kerülő tematikus tartalom földrajzi el-

helyezkedésének azonosítására szolgálnak a háttértérképek (Klinghammer — Papp-Váry, 1983), amelyek esetünkben az első két ábrán láthatók. Az 1910-es rendszer 1052 településével (lásd az 1. ábrát) szemben tehát — az összevonások és szétválások eredőjeként — az 1991-es rendszer máor csak 808 várost, városrészt és községet tartalmaz (lásd a 2. ábrát). A két térképről könnyen megállapítható, hogy a változások mértéke térbelileg jelentősen eltér egymástól (például amíg a Pozsonytól északra húzódó Kis-Kárpátok mentén — szlovákok lakta vidéken — nagyon hasonló maradt a településhálózat képe, addig a Pozsonytól délkeletre fekvő — magyar többségű — Csallóközre szinte rá sem lehet ismerni). A két rendszer majdnem ugyanakorra területet fed le. A kismértékű eltérés abból fakad, hogy a mai nyugat-szlovákiai körzethatár több helyen (például a szlovák—magyar államhatárral egybeeső szakasza mentén) átvágja az egykori településhatárokat, viszont az 1910-es rendszerbe az akkor már létező helységek csakis teljes területükkel kerülhettek, hiszen az adataik arra vonatkoznak. Természetesen az elmúlt több mint nyolc évtizedben jelentősen megváltozott a térség népességszáma és így népsűrűsége is, amelynek pontos mértékéről az alábbiakban kaphatunk információt.

1. tábla A mai Nyugat-Szlovákia népessége, területe és népsűrűsége 1910-ben és 1991-ben

Év	Össznépesség (fő)	Összterület (km ²)	Népsűrűség (fő/km ²)
1910	1 184 651	14 881	79,6
1991	2 152 197	14 859	144,8
Változás mértéke 1910-hez viszonyítva (%)	81,67	—0,15	81,91

Amikor az etnikai arányok eltolódásának számokkal kifejezhető fő tendenciáit akarjuk megragadni, akkor két dolgot kell figyelembe venni. Egyrészt az 1910-es és az 1991-es állapot összehasonlítását egyáltalán az teszi lehetővé, hogy a világ néhány más részével (például az Ír-szigettel) ellentétben a vizsgált térségben az anyanyelv és a nemzetiség szerinti megoszlás egy-két kivételtől (például a zsidó népességtől) eltekintve a legtöbbször ugyanazt jelenti. Másrészt viszont amíg a magyar népszámlálás a magyar, német, szlovák („tót”), román („oláh”), ruszin („ruthén”), horvát, szerb és egyéb anyanyelv szerinti összetételről tájékoztat, addig a települések szintjén rendelkezésemre álló csehszlovák statisztika a szlovák („slovenská”), cseh („česká”), magyar („mad'arská”), cigány („rómska”), ruszin („rusínska”), ukrán („ukrajínská”) és a többi („ostatná”) etnikum szerinti megoszlásról ad felvilágosítást. Némi mérlegelés után belátható, hogy a két adatbázis összehasonlítása nem könnyű. Leginkább a magyar—szlovák—egyéb hármas rendszerben oldható meg korrekten, ahol az egyéb kategórián a nem magyar és nem szlovák nemzetiségűek összességét értjük. Ezt az egyszerűsített megoldást azért sem tartom elfogadhatatlannak, mert a mai Nyugat-Szlovákia területén az egyéb etnikum csak kis számban és arányban volt, illetve van jelen. (Ez utóbbi tény egyébként azért meglepő, mert az 1991-es egyéb adatba a cigányok száma is beleértendő. Ők legtöbbször valószínűleg az adott területen többségben lévő nemzetiség számát gyarapítják.)

2. Magyar, szlovák és egyéb nemzetiségek a mai Nyugat-Szlovákia területén 1910-ben és 1991-ben

Év	Össznépesség (fő)	Magyar (fő)	Magyar (%)	Szlovák (fő)	Szlovák (%)	Egyéb (fő)	Egyéb (%)
1910	1 184 651	498 071	42,04	596 357	50,34	90 223	7,62
1991	2 152 197	383 510	17,82	1 716 511	79,76	52 176	2,42
Változás mértéke 1910-hez viszonyítva (%)	81,67	—23,00	—	187,83	—	—42,17	—

0 10 20 30km

1. ábra Településhálózat (1910)

0 10 20 30km

2. ábra Településhálózat (1991)

A második táblázatból kiolvasható hatalmas mértékű etnikai átalakulásnak a nyomait természetesen felfedezhetjük az abszolút többséget bemutató térképeken is (lásd a 3. és 4. ábrákat). Egyrészt szembeötlő változás, hogy a táblázatban az egyéb kategóriába sorolt németek (tíz helysége kiterjedő) és horvátok (két helysége kiterjedő) abszolút többségű területei 1991-re egytől egyig eltűntek. Másrészt az abszolút többséggel nem rendelkező települések csoportjának jelentősége megszűnt, hiszen teljesen átalakult (Trencsén, illetve a három nép és nyelv határán elhelyezkedő Pozsony elszlovákosodott). A magyar területeken bekövetkezett legfeltűnőbb módosulások pedig a következők: a XVII. századi gyökerekre visszanyúló Nagysurány környéki szlovák beékelődés (Kocsis, 1989) kiszélesedett; a Nyitra mellett fekvő Zobor-vidék elszigetelődött, mivel a magyar területek felé kapcsolatot biztosító nemzetiségi és nyelvi híd átszakadt; Léva környékén és a Garam mentén sok magyar többségű helység lett szlovák dominanciájú; megszorodtak a kis szlovák etnikai szigetek.

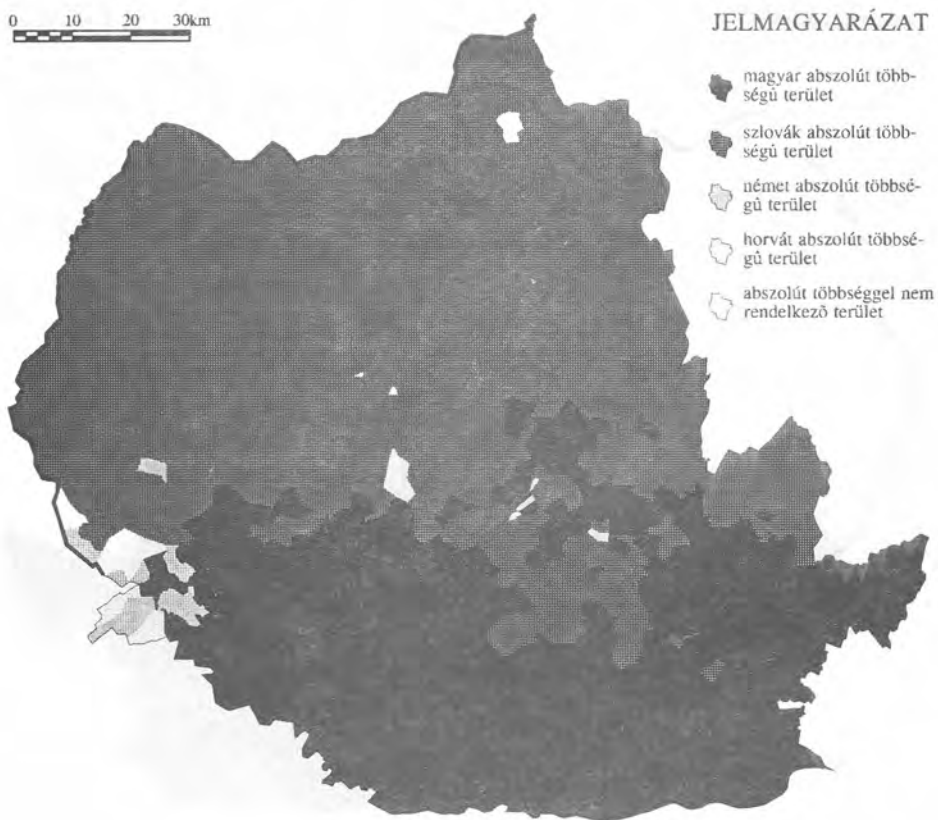
Mindezek eredményeképpen tehát az 1910-ben még csak 8850 km²-nyi szlovák abszolút többségű terület 1991-re 10 450 km²-re növekedett. Eközben a magyar részek 5 700 km²-ről 4 400 km²-re zsugorodtak, ami 22,81%-os csökkenésnek felel meg. Ha még emlékezünk a második táblázat adataira, akkor észrevehetjük, hogy ez az arány szinte teljesen megegyezik a magyarok számának mérséklődésével (23%). Ebből akár arra a következtetésre is juthatnánk, hogy térben valamelyest ugyan visszaszorult a magyarság, de legalább a többséggel bíró területein stabil a helyzete. Sajnos a dolog nem ilyen egyszerű. Ennél a gondolatmenetnél ugyanis figyelmen kívül hagytuk azt a tényt, hogy az elmúlt bő nyolcvan év során a mai Nyugat-Szlovákia területén élő népesség száma majdnem megduplázódott, a magukat szlováknak vallók pedig csaknem megháromszorozódott. A magyarok százalékos arányát bemutató, hat kategóriát megkülönböztető etnikai térképek (lásd az 5. és 6. ábrákat) pontosan megmutatják azt a térbeli átrendeződést, amire a statisztikai adatok alapján már gyanakodhatunk. Az 1910-ben még éles szlovák–magyar nyelvi és nemzetiségi határ szinte a teljes hosszában átalakulóban van, mind szélesebb sávot alkotnak a korábban alig előforduló vegyes etnikai összetételű települések. A magyarok visszaszorulása különösen feltűnő a Nyitra folyó mentén (helyesebben a Nyitra–Nagysurány–Érsekújvár–Komárom vonalon), amely mintegy előlegezi az egységes magyar nemzetiségű terület két részre szakadását. A térképek tanulmányozása alapján pontos képet kapunk a Zobor-vidék magyar többségű területének „erodálódásáról” is.

Az előző megfigyeléseket erősíti meg, illetve egészíti ki a népesség súlypontjainak elmozdulását bemutató térkép (lásd a 7. ábrát). Az össznépesség súlypontja csak nyugat felé tolódik el kicsit, amit elsősorban Pozsony és környékének kiemelkedő mértékű fejlesztésével magyarázhatunk. A magyar és a szlovák etnikum súlypontja egyaránt dél-délnyugati irányba helyeződik át, ami az össznépesség súlypontjának mozgásával összevetve gyakorlatilag azt jelenti, hogy az anyaország felé visszaszoruló magyarok helyét fokozatosan szlovákok foglalják el. Az egyéb, tehát az összes nem szlovák és nem magyar népesség súlypontjának a terület középső része felé történő eltolódását egyrészt a Pozsony környéki német és horvát többségű települések „eltűnése” okozza, másrészt pedig — ezzel összhangban — az egyéb kategória tartalmának megváltozása.

Összegzés

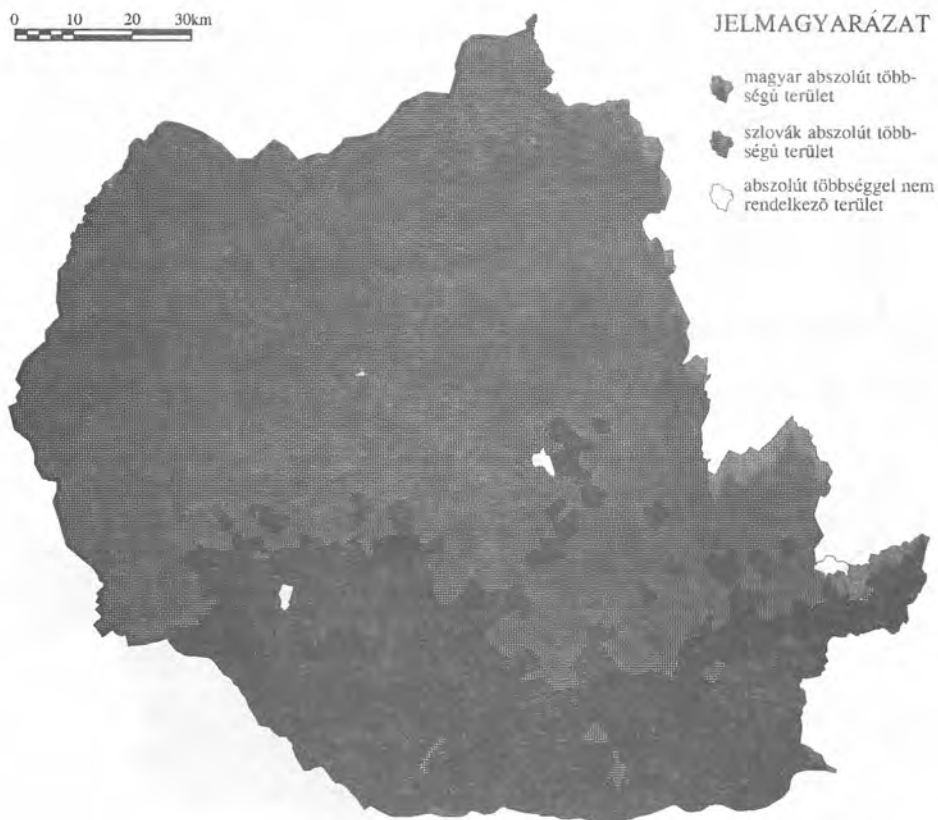
A már eddig felépített, előzőekben bemutatott földrajzi információs rendszer segítségével könnyen és gyorsan tudtam megoldani olyan feladatokat (súlypontszámítást, sok kategóriás etnikai térképek szerkesztését), amelyeket hagyományos módon csak nehezen lehetett volna. Az elvégzett elemzés kimutatta a mai Nyugat-Szlovákia területén élő nemzetiségek térszerkezetében 1910 és 1991 között bekövetkezett módosulást, illetve a nem szlovák etnikumú népesség számának és arányának jelentős csökkenését. Ezeket a megállapításokat statisztikai adatok alapján szerkesztett térképekkel és számításokkal igazoltam.

0 10 20 30km

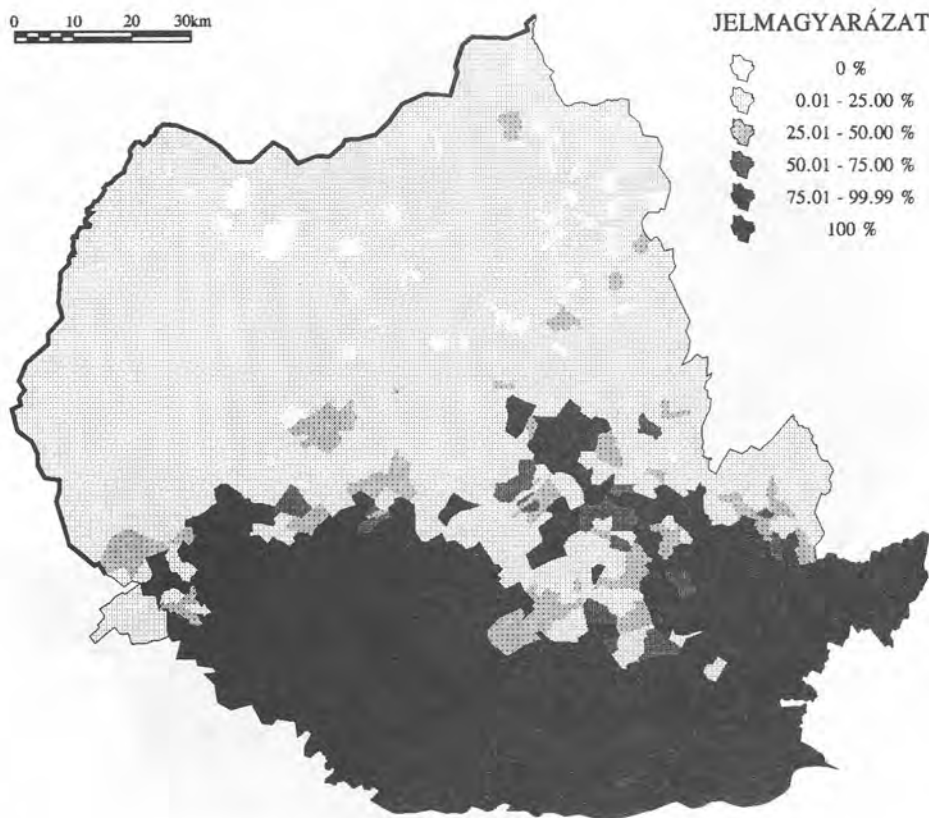
3. ábra Abszolút többségű területek (1910)

0 10 20 30km

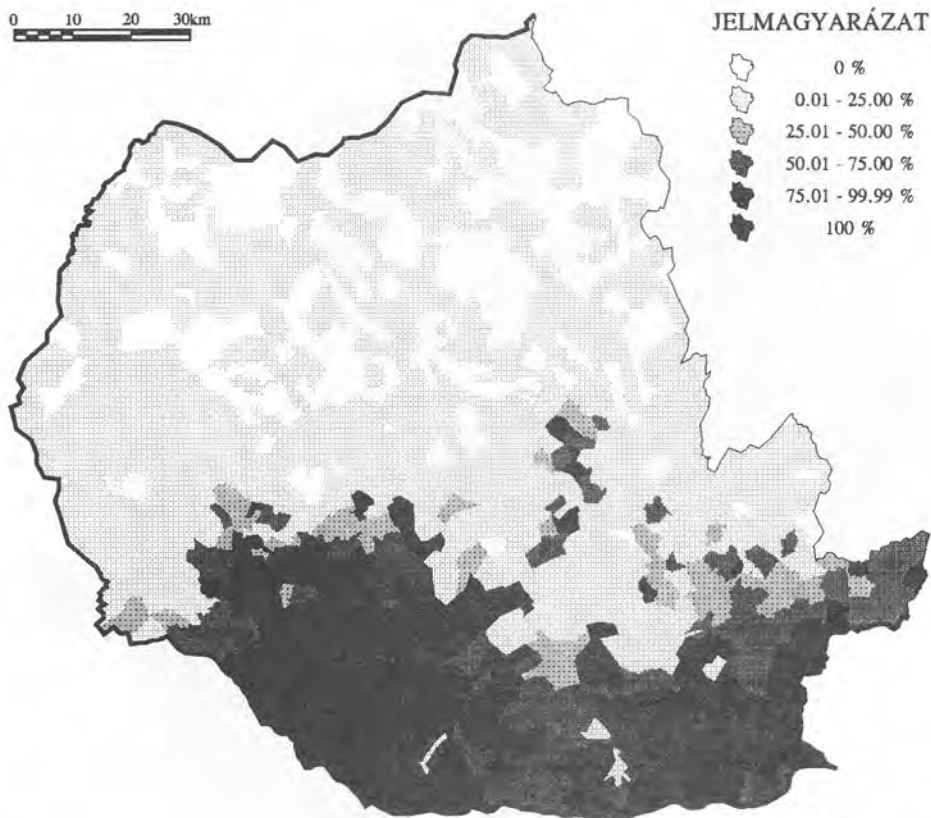
4. ábra Abszolút többségű területek (1991)

0 10 20 30km

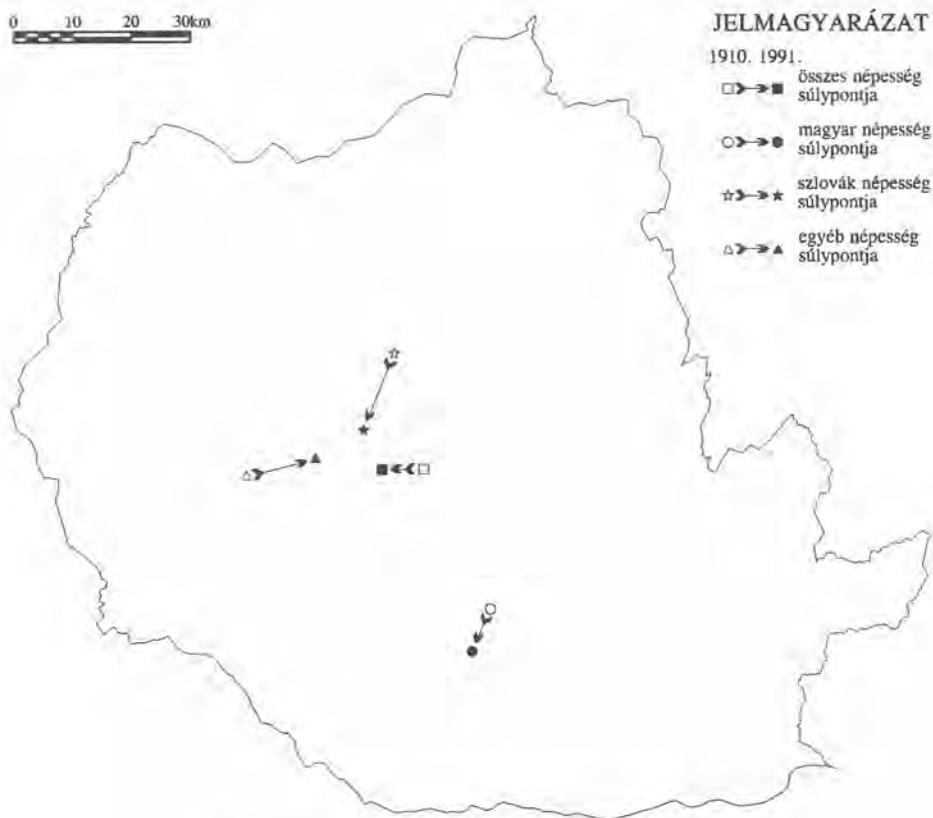

5. ábra A magyarok százalékos aránya (1910)

0 10 20 30km

6. ábra A magyarok százalékos aránya (1991)

7. ábra A népesség súlypontváltozásai

Végül, de nem utolsósorban felhívom a figyelmet arra, hogy egy jól szervezett GIS a későbbiek folyamán mind újabb és újabb grafikus és szöveges adatokkal bővíthető. Az ily módon fejlesztett rendszer tehát egyre nagyobb területek egyre komplexebb elemzéséhez teremtheti meg a feltételeket.

IRODALOMJEGYZÉK

- Detrekői Ákos – Szabó György (1995): Bevezetés a térinformatikába. Nemzeti Tankönyvkiadó, 13–32. p.; 170–171. p.
- Elek István (1995): A térinformatika alkalmazási lehetőségei az ELTE földtudományi doktori képzésében. Kézirat, 13. p.; 18–19. p.
- Klinghammer István – Papp-Váry Árpád (1983): Földünk tükre a térkép. Gondolat, 301. p.
- Kocsis Károly (1989): Etnikai változások a mai Szlovákia és a Vajdaság területén a XI. századtól napjainkig. Az etnikai térszerkezet átalakulásának sajátosságai. ELTE BTK Politikaelméleti Továbbképző Intézete, 6. p.; 10–14. p.; 17–19. p; 23–33. p.; 47–52. p.; 56–82. p.; 96–99. p.
- Kocsis Károly (1990): Elcsatoltak. Magyarok a szomszéd államokban. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Budapesti Szervezete, 21. p.
- Márkus Béla (1994): Térképek, térképelemzés. In Márkus Béla (szerk.): Bevezetés a térinformatikába. EFE FFFK Térinformatikai Tanszéke, 2/9. p.
- Mezősi Gábor (1994): Társadalmi-gazdasági adatok. In Márkus Béla (szerk.): Bevezetés a térinformatikába. EFE FFFK Térinformatikai Tanszéke, 8/3. p.
- Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság [OMFB] (1993): A térinformatika és alkalmazásai. OMFB, 6–7.p.; 15–16. p.
- Rónai András (1938): Magyarok elterjedése a Földön. Földrajzi Közlemények, LXVI. évf. 83–104. p.
- Rónai András (1989): Térképezett történelem. Magvető Könyvkiadó, 178. p.